

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЛАБОРАТОРІЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових статей

Випуск 9

Мелітополь, 2019

УДК 81'1(08)
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф.*
Білоусенко П. І., *д-р філол. наук, проф.*
Гармаш О. Л. – *д-р філол. наук, доц.*
Коноваленко Т. В., *канд. пед. наук, проф.*
Митяй З. О., *канд. філол. наук, доц.*
Хомчак О. Г., *канд. філол. наук, доц.*
Мінкова О.Ф., *канд. філол. наук, доц.*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. – Вип. 9. – 244 с.

ISBN 978-617-7566-56-3

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VIII Міжнародній науковій конференції «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (29 березня 2019 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2019

РЕФЛЕКСИ ЕТИМОЛОГІЧНИХ *Ė, *ǫ В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

Рефлекси *Ė. У більшості говірок Західного Полісся відповідником етимологічного *Ė в наголошеній позиції став загальноукраїнський рефлекс [a] з можливим пом'якшенням попереднього приголосного: ʎz[a]ʎ, d[a]кувати, шч[a]ст'а, однак значно частіше під наголосом маніфестовано позиційні варіанти цього вокала: d[ĕ]кувати, t[ĕ]шко, шч[ĕ]ст'а, galp[ĕ]чий, йагн[ĕ], а спорадично в українних західних говірках і на Холмщині – ʎz[i]ʎ, d[i]кувати, t[i]шко, шч[i]ст'а [5, к. № 41, 43–44, 47]. Констатовано такі наголошені вияви й у текстографічних збірниках Г. Л. Аркушина: *надв'їажемо* [2, с. 394], *п'їат'* [4, с. 234], *запрагум* [2, с. 74], *пуратку* [2, с. 78], *пос'ветиш* [4, с. 304], *з'ет'*, *п'їетиро* [3, с. 114], *вз'ев* [4, с. 188], *зв'їежум'* [3, с. 190], *вз'їт'ї* [4, с. 46], *ж'їти*, *зап'їг* [3, с. 106], *в дв'їїтому* [4, с. 48], *зап'їг* [3, с. 188]. У ненаголошеній позиції на картах АУМ відзначено такі західнополіські континуанти *Ė: dĕc[a]t', dĕc[i]t', pām[e]t', pāmн[a]t', pāmн[i]t', dĕj[e]t', dĕj[i]t' [5, к. № 42, 45–46]. Доповнюють основні риси сучасного стану відповідників ненаголошеного *Ė фіксації мовлення поліщуків Г. Л. Аркушина: *в'р'ем'їа* [2, с. 334], *мис'ац* [2, с. 76], *ни памн'аїтайу* [3, с. 48], *їдĕв'їатеро* [2, с. 342], *з'їа'зати* [2, с. 222], *с'ват'куйуть* [3, с. 54], *їдĕсет'* [2, с. 184], *памĕтайу* [2, с. 300], *їдĕв'їет'* [3, с. 186], *с'ї'м'їе* [3, с. 204], *в'р'емн'е* [2, с. 80], *с'ї'їд'їс'ат*, *дв'ї'їацїт'* [2, с. 304], *їдĕсїт'* [2, с. 350], *на п'амїт'* [4, с. 198].

Оперуючи значним за обсягом діалектним матеріалом, Ю. Шевельов виділив таку диференційну фонетичну рису північного наріччя української мови: «У переважній більшості північноукраїнських говірок наголошений Ė перейшов у 'а, як і в південноукраїнських говірках; натомість у ненаголошеній позиції йому відповідає е: *дĕв'їати(ї)* проти *дĕветь*. Лише в південній частині західнополіської діалектної зони 'а з'являється й поза наголошеними складами; на Підляшші цей звук навіть є типовим для ненаголошених складів (*взяла, дĕсятъ* тощо); проте на північний захід від Берестя й у поодиноких селах усього цього краю, особливо по берегах Ясельди, виступає звук е (*пĕта, пĕметь*)» [23, с. 183]. Цілком умотивовані зауваження дослідника фонетичної системи поліських говорів В. М. Мойсієнка: «Рефлексіяція *Ė > е в ненаголошеній позиції та *Ė > 'а під наголосом характеризує тільки окреслений на картах АУМ та ДАБМ ареал поліських говірок, чим протиставляється не лише решті східнослов'янських, а й слов'янських мов та діалектів узагалі. Це дає підстави для висновку про консервативність серцевинних поліських говірок, де так надовго затримались окремі рефлекси праслов'янських вокалів» [13, с. 94].

Наголошений *Ė в аналізованому фольклорному фактажі, як і в багатьох українських діалектах, заступається [a]. Набагато більше артикуляційних відмінностей зафіксовано в ненаголошених рефлексах *Ė. У позиції без наголосу найстабільніше проявився специфічний поліський перехід *Ė > е після депалаталізованого консонанта в текстах, співвідносних насамперед із підляськими та берестейськими, а також

деякими рівненськими говірками: з *m'ieseciom* [26, с. 20], *m'ieseczok* [24, с. 32], *zapreħaj* [24, с. 39], *zwezaty* [24, с. 55], з *pety* [24, с. 206], *kołodec* [26, с. 29], *w dewet'* [26, с. 13], *мієсэцо* [25, с. 16], *затрэсліся* [25, с. 109], *выпрэгае* [25, с. 122], *три місэці, місэчок* [22, с. 74], *в деветь* [22, с. 77], *не тресіся* [22, с. 111], *колодезь* [15, с. 37], *дэсэць* [12, с. 167], *дэв'ет* [6, с. 263], *запрежу* [9, с. 316], пор.: «*Ој storonoju, doszczuku, storonoju, daj nam izwezaty, schowatyś z hołowoju*» [24, с. 55], «*Ой у городі под вербою стояє колодезь із водою*» [15, с. 37], «*Затрэсліся лавы, затрыщалі стіены, як придане зас'іело*» [25, с. 109]. В. М. Мойсієнко на основі скруп'юзованого аналізу північноукраїнських писемних пам'яток констатував: «У писемних пам'ятках із теренів Полісся з плином часу частотність рефлексії **ę* > *e* в ненаголошених складах зростала. Ця особливість була для писарів-поліщуків настільки очевидною й у живому мовленні властивою, що швидко стала превалювати й на письмі. Виразна поліська фонетична особливість уже в XIV ст. здолала старий орфографічний церковнослов'янський узус і в XVI ст. стала фактично неписаною нормою (і не тільки для польських писарів)» [25, с. 89–90].

У випадку, коли перед губним стоїть інший приголосний у складі префіксальної морфеми, незалежно від акцентуації відбувається спрощення трикомпонентної консонантної сполуки шляхом опускання губного: з'язати [6, с. 271], зйяже, разйяжеться [21, с. 270], розьяжыцца [20, с. 229], пуд'яжу [1, с. 37], сєтий [7, с. 24], сяткуй [14, с. 10], сятого [7, с. 23], пор.: «*Як же ж тебе, доню, замуж оддавати, ох ек ти не вмієш ниточку з'язати?*» [6, с. 271], «*Я вустілку пуд'яжу, на гуляння побіжу*» [1, с. 37].

У деяких фольклорних текстах на місці **ę* відзначено [а] після губного [в], який зазнав депалаталізації без розвитку окремої артикуляційної одиниці [й]: сьватий [1, с. 206], сватое, свате [6, с. 268], сватая, сватэй, сватый, сватое, свата [16, с. 343], пор.: «*На другім престоли – сватое Василе, на третім престоли – свате Водохрица*» [6, с. 268]. Майже послідовно депалаталізованими перед рефлексом [а] < **ę* виявилися сонорний вібрант [р'] та свистячий [ц']: *запражу* [15, с. 297], *запрагу* [25, с. 48], *дваццать* [17, с. 254], *шишнацать* [10, с. 46].

Рефлекс [о] < **ę* в лексемах *одынацоту* [18, с. 199], *кольодоваті* [7, с. 23], *кольодуваті* [7, с. 25], вірогідно, відображає гіперичний розвиток *a* → *o*, пор.: «*Нам, коляднічкам, кольодуваті, Сєтий вечур*» [7, с. 25].

Рефлекси **ɸ*. Периферійним для західнополіського діалекту стало явище вживання в кореневих морфемах декількох лексем вокала [y] на противагу літературному [i] на місці давнього **ɸ*, як-от: д[*y*]брова, гл[*y*]бокії [5, к. № 61]. Репрезентують досліджуване мовно-територіальне утворення записи Г. Л. Аркушина: *займужн'а* [3, с. 194], *займужем* [2, с. 188]. На послідовне заступлення **ɸ* континуантом [y] вказував Ю. Шевельов: «В усіх протоукраїнських діалектах, в усіх позиціях і без жодного винятку звук *ɸ* перейшов у звук *u*. Такий стан спостерігається як у північних, так і в південних українських говірках» [23, с. 179]. За його ж спостереженнями, «суч. укр. літ. *глибокий* може виводитися як від **glyb-*, так і від **gъb-*, а діал. *глибокий* (Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Закарпаття та трикутник приблизно між Ковелем – Дубном – Володимиром-Волинським, тобто частина Волині) – від **gъb-*» [23, с. 597]. Згадана діалектна особливість притаманна й окремим словоформам із текстів фольклору: з *ħlubokoji* [24, с. 137], *zamiżom* [24, с. 164], у *gлубокые* [16, с. 334], *глубокія* [22, с. 57], *дубровушка* [15, с. 220], *глубоку* [6, с. 260], *замуж* [9, с. 305], пор.: «*Копав глубину*

криниченьку, а в ній – студьонная вода» [6, с. 260], «Во заму́жом *bydowaty, ruozno lahczy, gano wstaty»* [24, с. 164]. Окрім форми *глубокий*, в окремих аналізованих текстах із Рівненщини виявлено лексеми *глібокою яму* [8, с. 233], *через море глібокоє* [15, с. 87], *глібоку могілу* [15, с. 280], *над глібокою рекою* [14, с. 35], (пор.: «*Гой над рекою, над глібокою, Сьвятий вечор, там стояв явор тонкий, високий*» [14, с. 35]), просторове розміщення яких (західна ізофона) проходить, за даними АУМ, по лінії Коломия – Хмельницький – Шепетівка – Новоград-Волинський – Сарни – Дубровиця [5, к. № 61]. На переконання Ю. Шевельова, «випадки, коли для того, щоб позбутися північноукраїнських рис (півн. укр. *ku_on'*~ *kup'* проти півд. укр. *кiнь*), впроваджувано надпоправний *i* заради уникнення нібито північноукраїнської діалектної форми, що насправді містила *u* в цілковитій згоді з етимологією (наприклад *заміж* від *замуж*), не є річчю незною. Можливо, згадані говірки мали форми типу *hlyb-* і в зіткненні з новими й більш модними формами типу *hlyb-*, замість запозичити їх в цьому варіанті, застосовували до цього кореня більш звичну заміну звука *u* звуком *i*» [23, с. 598]. У випадку словформ *замож* [8, с. 233], *добрвовьнка* [19, с. 12] можна говорити про гіперичний розвиток [y] > [o], пор.: «*Викопалі глібокою яму, впала замож – на світ не поляну*» [8, с. 233]. Варто брати до уваги й той факт, що словформи на зразок *глібока* виявлено в ареалі, де після [л] давні *у, *і збіглися в одному звукові [і].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. «Всього на світі хватає...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах). Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 212 с.
2. Аркушин Г. Л. Голоси з Берестейщини (Тексти). Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. 536 с.
3. Аркушин Г. Л. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. 542 с.
4. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя : тексти. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. 534 с.
5. Атлас української мови : у 3 т. / ред. кол. : І. Г. Матвіяс, Я.В. Закревська та ін. К. : Наук. думка, 1988. Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 407 к.
6. Галайчук В. Фольклорні записи з Полісся // Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна. Львів, 2003. Вип. 31. 247–291.
7. Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Рівне : Перспектива, 2002. Вип. II. 120 с.
8. Етнокультура Волинського Полісся і Чорнобильська трагедія. Рівне, 1996. Вип. 1. 255 с.
9. Етнокультура Волинського Полісся і Чорнобильська трагедія. Рівне, 1997. Вип. II. 340 с.
10. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Родинно-побутові письні. Лаймен, 1985. 64 с.
11. Ковальчук В. П. Народна музика Рівненського Полісся : Обрядові пісні. 2-е вид. Рівне : НУВГП, 2009. 188 с.
12. Клімчук Ф. Прыказкі і прымаўкі з вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна // Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні. Мінск : Беларуская навука, 2014. Вип. 3. С. 157–168.

13. Мойсієнко В. М. Исторична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 284 с.
14. Народна музика північної Рокитнівщини / Упоряд. Ю. П. Рибак, Л. Д. Гапон. Львів : Сполом, 2002. 108 с.
15. Народні пісні Рівненщини : Фонографічний збірник / Редактор-упорядник Надія Супрун-Яремко. Рівне, 2013. 460 с.
16. Полесские заговоры (в записях 1970 – 1990 гг.) / Сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва : Индрик, 2003. 752 с.
17. Раговіч У. І. Песенны фальклор Палесся. Мінск : Чатыры чвэрці, 2001. Т. 1. Песні святочнага календара. 527 с.
18. Раговіч У. І. Песенны фальклор Палесся. Мінск : Чатыры чвэрці, 2002. Т. 2. Вяселле. 592 с.
19. Рижик С. «Косарі косять, а вітерець повиває». Жнивварські пісні села Добривода // Над Бугом і Нарвою : український часопис Підляшшя. Більськ-Підляський : Союз українців Підляшшя. 1993. № 3. С. 12.
20. Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. Этногенетическая общность и типологические параллели. Москва : Наука, 1984. 287 с.
21. Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. Москва : Наука, 1986. 288 с.
22. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя / упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. Львів : Камула, 2006. 308 с.
23. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.
24. Pieśni Ziemi Bielskiej : gmina Orla / zebrał i oprac. Stefan Kopa. Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2006. 223 s.
25. Śpiewnik podlaski. I / pod red. Doroteusza Fionika. Białystok : Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, 1998. 154 s.
26. Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny. Zespół Śpiewaczy Orzeszki / zapis pieśni, transkrypcja, kopiowanie nut, zapis i systematyzacja tekstów, układ pieśni, wstęp i korekta Stefan Kopa. Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 2003. Zesz. 4. 161 s.

Єрмоленко С.І., Грушкіна Ю.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ПОРІВНЯЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В ПРОЗІ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «РИБ'ЯЧІ ДІТИ»)

Порівняльні конструкції нині досліджують по-різному: як граматичні й функціонально-семантичні компаративеми.

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до порівняльних конструкцій, якими найчастіше послуговуються прозаїки (вивчення